

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ НА БАЗІ
МІЖШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ КОМБІНАТІВ (МНВК) ВПРОДОВЖ 70 РОКІВ ХХ ст.
(на досвіді роботи МНВК Донецької області)**

виробництвом, а випускники професійно-технічних навчальних закладів одразу беруть участь у виробничих відносинах. Зрозуміло, що чим більше висококваліфікованих робітників у країні, тим швидше розвивається її економіка.

І, взагалі, основні функції сьогоденної професійної освіти набувають нового змісту: на перший план виходить оволодіння здатністю постійно вчитися і самостійно осмислювати новий досвід. Формування умінь самостійно вчитися протягом усього життя з метою удосконалення духовних професійно-значущих якостей стає пріоритетним у підготовці фахівця ХХІ століття [3]. Згідно з новою парадигмою професійної освіти основою освітнього процесу стає потреба учня в саморозвитку, педагога – у створенні навчального середовища. Це непрості завдання, але бажання їх виконати, досягти певної висоти мусить підкріплюватися бажанням іти до тої висоти, йти наполегливо, не відступаючи перед труднощами, долаючи перешкоди.

1. Бондарева К.І., Козлова О.Г. Педагогічний аналіз інноваційної діяльності вчителя: науково-методичний посібник. – Суми, 2001.

2. Гуревич Р.С. Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах: монографія / за ред. С.У. Гончаренко. – К.: Вища школа, 1998. – 229 с.

3. Домінський О.С. Практико-орієнтована освіта / Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць. – Вінниця: ДОВ Вінниця, 2000. – С. 197.

4. Ткачук Л.А. Ринок праці: кого він потребує? / Л.А. Ткачук / Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання безробітних: матеріали Всеукр. науково-практичної конференції / упоряд. В.Є. Скульська. – К.: ІПК ДСЗУ, 2006. – С. 130 – 138.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2009

УДК 373.62

**Ольга Кітова, аспірантка Слов'янського державного педагогічного університету,
м. Донецьк**

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З
ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ НА БАЗІ МІЖШКІЛЬНИХ
НАВЧАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ КОМБІНАТІВ (МНВК)
ВПРОДОВЖ 70 РОКІВ ХХ ст.
(на досвіді роботи МНВК Донецької області)**

У статті узагальнено досвід реалізації принципу поєднання навчання з продуктивною працею на базі МНВК Донеччини та визначено зовнішні та внутрішні організаційно-педагогічні умови його застосування в сучасних умовах.

Ключові слова: міжшкільний навчально-виробничий комбінат, базове підприємство, договір на виготовлення продукції, планування праці учнів, організація робочого місця.

Постановка проблеми. Останнім часом в Україні склалися суперечливі погляди на реалізацію у школах принципу поєднання навчання з продуктивною працею (ІНПП), який був одним із основних у системі освіти і набув наукового обґрунтування у другій половині ХХ ст. Це було пов'язано з тим, що теоретики такого аспекту шкільної освіти багато в чому керувалися потребами побудови індустріального суспільства, в якому були необмежені потреби в масових професіях промислового виробництва [1]. Однак, реалії соціально-економічного життя, які охопили країну

наприкінці ХХ ст., зумовили і зміну освітніх парадигм. Поряд з цим, досвід накопичений представниками філософської і педагогічної думки безперечно доводить той факт, що саме праця є великою перетворювальною силою, яка забезпечує прогресивний розвиток суспільства в цілому й кожної людини зокрема [2].

Саме тому, організація освіти в школі вимагає застосування нових педагогічних підходів, які б враховували здібності й потреби кожної особистості, забезпечували підготовку до майбутньої суспільної діяльності та відповідали вимогам трудового виховання. Сьогодні одним із

таких підходів організації освіти в старшій школі є запровадження профільного навчання. Це створюватиме сприятливі умови для врахування індивідуальних особливостей, інтересів і потреб учнів, для формування у школярів орієнтації на той чи інший вид майбутньої професійної діяльності [3]. Вирішення цих питань вимагає необхідності застосування внутрішньо шкільних і зовнішніх форм організації профільного навчання. Зокрема, значна надія покладається на навчально-виробничі комбінати (НВК) та міжшкільні навчально-виробничі комбінати (МНВК). Саме тому сьогодні ретельної уваги вимагає дослідження досвіду організації навчально-виробничої діяльності, який було накопичено у період появи МНВК – 70-х роках XX ст.

Аналіз останніх досліджень. Сьогодні питання можливостей МНВК у здійсненні профільного навчання непокоять педагогів-практиків – директорів, заступників директорів і методистів з профорієнтації та профільного навчання МНВК, методистів з трудового навчання облуно (Л. Шестаковського, М. Голодову, В. Чимшит, М. Домашенко, Г. Богословець та ін.). Однак, у публікаціях останнього періоду, що стосуються роботи МНВК, не приділяється достатньої уваги питанням організації навчально-виробничої діяльності учнів. Поряд з цим, досвід застосування і дотримання організаційно-педагогічних умов при реалізації принципу ПНПП на базі МНВК Донеччини висвітлювали А.Т. Сайко, В.М. Магдєєв, В.Ф. Кілессо, Т.В. Хілько, Л.Б. Сліпенько, В.І. Овсянік, В.М. Аридіні та ін.

Мета статті: визначити організаційно-педагогічні умови реалізації принципу ПНПП на базі МНВК на основі узагальнення досвіду, накопиченого попередніми роками.

Основний матеріал. Отже, новим засобом реалізації принципу ПНПП у 70-х роках XX ст. стали міжшкільні центри трудового навчання та профорієнтації (з 1977 р. – міжшкільні навчально-виробничі комбінати – МНВК) [4]. Ці установи належали до закладів системи народної освіти. В організаційному, адміністративному та методичному відношенні комбінати підпорядковувалися райвно (міськвно). У фінансовому, економічному та виробничому відношенні вони були структурними підрозділами базових підприємств. Тому ефективність організації навчально-виробничої діяльності значно залежала від рішень органів місцевої влади та підприємств-шефів.

МНВК мали ряд переваг перед іншими навчально-виробничими закладами. А саме: в

умовах комбінату існувала можливість створення цілком достатньої навчально-матеріальної бази; існували умови комплексно розв'язувати питання політехнічної освіти, трудового виховання, профорієнтації та початкової професійної підготовки; створювалися умови для вільного вибору професії учнями та створення педагогічного колективу з досвідчених вчителів і спеціалістів виробництва; організовувалася систематична методична робота з підвищення якості підготовки випускників до життя, до праці на сучасному виробництві; створювалися умови для здійснення зв'язку школи з життям і з виробництвом; відкривалися можливості більш раціонально використовувати обладнання; скорочувалися витрати промислових підприємств на підготовку кадрів [6, 42].

На організацію урочної продуктивної праці старшокласників у комбінатах, як правило, виділяли один день на тиждень за рахунок часу на трудове навчання й факультативні заняття по навчальному плану. Технічні умови для організації продуктивної праці у МНВК були забезпечені завдяки співпраці з базовими підприємствами міста. Взірцем у вирішенні цих питань у Донецькій області була навчально-матеріальна база МНВК м. Сніжне, яку було обладнано за допомогою підприємств міста (табл. 1) [5; 4; 6, 39].

Обладнання й оснащення робочих місць в кожному із приміщень комбінату мало свої особливості, але відповідало єдиним вимогам. Так, на деревообробній дільниці набір інструментів для кожного учня зручно розміщався в спеціальній шафі та відповідав номеру його робочого місця. Завдяки цьому під час роботи учні самостійно обирали потрібні інструменти.

На дільницях металообробки, в шкіргалантерейному та швейному цехах комплект інструментів знаходився біля кожного робочого місця на відстані протягнутої руки. Заготовки, необхідні матеріали, технічна документація розміщалися у спеціальній стелажно-господарській стінці. Всі вимоги промислової санітарії та гігієни праці підлітків додержувалися. На кожному робочому місці була типова інструкція з техніки безпеки, в якій вказувалося, що саме учень повинен виконувати до початку, в ході роботи та після її завершення. Скупчення відходів, тирси, стружок, непотрібних предметів на робочих місцях не допускалося [7, 78].

Умовою дотримання методичних вимог до організації праці учнів у МНВК було доцільне визначення видів робіт, об'єктів праці, врахування перспектив подальшого працевлаштування учнів. Воно залежало не від специфіки діяльності

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ НА БАЗІ
МІЖШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ КОМБІНАТІВ (МНВК) ВПРОДОВЖ 70 РОКІВ XX ст.
(на досвіді роботи МНВК Донецької області)**

Таблиця 1.

Відповідність підприємств міста за обладнання учбових приміщень МНВК м. Сніжне

№ п/п	Призначення учбового приміщення	Підприємство, відповідальне за обладнання та комплектування
ЦЕХИ		
1.	Цех токарної обробки металу	Завод “Ремверстат”, ЦЕММ (центральні електромеханічні майстерні)
2.	Цех машинної обробки металу	Завод “хіммаш”
3.	Швейний цех	Швейна фабрика
4.	Шкіргалантерейний цех	Шкіргалантерейна фабрика
5.	Цех деревообробки	РБУ (ремонтно-будівельне управління) ШБУ (шахтобудівельне управління) №7 комбінату “Торезантроцит”
ЛАБОРАТОРІЇ		
1.	Радіотелевізійна	Вузол зв’язку, радіотелевізійне ательє
2.	Шахтної автоматики	Шахта №21
3.	Обчислювальної техніки	Обчислювальний центр
4.	Електроніки	ЦЕММ
НАВЧАЛЬНІ КЛАСИ		
1.	Технічного креслення	Завод “хіммаш”, міськвнво
2.	Правил дорожнього руху	Автотранспортне підприємство №04117
3.	Матеріальної частини автомобіля	АТП №04866
4.	Слюсарної справи	Шахтоуправління №18
ВІДДІЛЕННЯ		
1.	Інструментальне	Шахта №9
2.	Ковальське	Шахта №10
3.	Готової продукції	Цегляний завод
4.	Гаражі для автомобілів – 5	ШБУ №7 “Донецькшахтобуд”

кожного окремого базового підприємства, а визначалося відділом народної освіти по узгодженню з керівництвом підприємств міста й враховувало вікові та індивідуальні особливості розвитку учнів. Зокрема, при доборі навчально-виробничих завдань викладачами та майстрами МНВК враховувалися наступні вимоги: відповідність навчальних завдань та об’єктів продуктивної праці вимогам програм та їх наростаюче ускладнення; відповідність виробничо-технічним можливостям навчальних цехів, лабораторій і кабінетів; практична виховна цінність; різноманітність трудових операцій та можливість застосування набутих знань у різних виробничих умовах; використання всіх вивчених раніше трудових операцій; можливість опанування передових методів трудової діяльності. Саме тому діяльність педагогічного колективу спрямовувала працю учнів на виготовлення складних багатодетальних виробів. Так, дівчата з швейного цеху шили спецхалати, в шкіргалантерейному цеху виконували замовлення на пошиття дитячих сумок, учні групи металообробки виготовляли механізм зашторювання на замовлення ремонтного заводу. Елементи кооперування праці

були використані при виготовленні робочих місць для шкільних кабінетів креслення. Конструкція більше ніж з п’ятдесяти різних вузлів і деталей такого робочого місця відповідала потребам програмних тем з різних профілів навчання. У їх виготовлення брали участь учні, які володіли технічним кресленням, деревообробкою, слюсарною справою і металообробкою [7, 77].

Поряд з цим організація праці учнів у МНВК будувалася на договірних відносинах з базовими підприємствами. Згідно з договорами підприємства виділяли інструкторсько-викладацький склад і обслуговуючий персонал, забезпечували виробничими завданнями, постачали матеріали та технічну документацію, оплачували комунальні послуги й витрати на ремонт приміщення тощо. Центр же забезпечував методичне керівництво спеціалістами, організацію учбово-виховного процесу, в тому числі й продуктивної праці учнів, забезпечення навчальних цехів і ділянок комунальними послугами [6, 12].

Саме після укладання договорів між комбінатом Ленінського району м. Донецька та базовими підприємствами спеціальні комісії

дослідили специфіку навчання учнів, визначили стан технічної бази, технологічні можливості комбінату. Після цього відділом головного технолога заводу ім. Ленінського комсомолу було розроблено технологічну документацію та складено перелік деталей, що створило сприятливі умови для організації праці учнів відповідно промислових вимог і на достатньому науково-технологічному рівні [8]. Праця дівчат-старшокласниць у швацькому цеху НВК Калінінського району м. Донецька по виготовленню 670 халатів і 600 ковпаків організовувалася на договірній основі з м'ясокомбінатом. На основі договорів з судоремзаводом і заводом "Сантехдеталь" була організована й праця учнів у токарній майстерні цього комбінату [9].

Вагому роль у організації нормального навчально-виховного процесу у МНВК мало планування, зокрема складання річного плану. Основні завдання та специфіку діяльності комбінату відображав річний план МНВК Київського району м. Донецька, який складався з шести розділів:

I. Короткі підсумки минулого навчального року. Визначення найбільш ефективних форм і методів роботи, які доцільно закріпити і удосконалити. Перелік основних недоліків, які мають бути усунені в новому навчальному плані.

II. Виконання плану підготовки комбінату до навчальних занять у новому навчальному році: профілі трудового навчання; кількість навчальних груп і учнів; стан навчальних класів і навчально-виробничих майстерень; наявність засобів навчання; склад учителів, майстрів виробничого навчання; розподіл навчального навантаження.

III. Заходи по виконанню основних завдань комбінату: ознайомлення учнів з трудовими процесами та змістом праці робітників на підприємствах; здійснення професійної орієнтації учнів з метою підготовки їх до свідомого вибору професії; вироблення в учнів початкових умінь і навичок праці за обраною професією.

IV. Заходи по підвищенню ідейно-теоретичного рівня та педагогічної кваліфікації учителів і майстрів виробничого навчання. Єдиний план методичної роботи.

V. Основні заходи по розширенню й удосконаленню навчально-матеріальної бази комбінату.

VI. Основні заходи щодо поліпшення керівництва комбінатом. План роботи педагогічної ради.

Крім того, до річного плану продуктивної праці учнів, пов'язаної з виконанням замовлень

підприємств, додавали відповідні заявки та погодження з підприємствами, графіки роботи в цехах і на дільницях.

Успішну реалізацію розділів плану забезпечували певні заходи. А саме: перевірки початкових знань учнів IX класу про працю (що таке праця, процес праці, основні моменти процесу праці); забезпечення учнів IX класу основними знаннями про виробничий процес, методи праці та організацію праці в тісному зв'язку з профілями трудового навчання; проведення навчальних занять на підприємствах з учнями IX класу на тему: "Робоче місце, його організація", з учнями X класу – "Основні операції при виготовленні виробу", "Нормування праці, заробітна плата і підвищення кваліфікації робітників на підприємстві" [10].

Робота МНВК області здійснювалася на основі наступних видів планування: перспективно-тематичного, поурочного і планування внутрікомбінатівського контролю. Найкращий досвід такої роботи було накопичено в Сніжнянському МНВК. Так, перспективно-тематичне планування передбачало вивчення викладачем, майстром змісту навчальної програми, визначення вимог кваліфікаційної характеристики, встановлення взаємозв'язку курсу з викладанням загальноосвітніх предметів. Поурочне планування було пов'язано з особистою підготовкою викладача до чергового заняття. Спираючись на перспективно-тематичне планування, викладач визначав освітню й виховну мету уроку; обсяг навчально-технічної інформації; співвідношення даного уроку з наступними уроками; методи та прийоми повідомлення навчальної інформації; засоби унаочнення й порядок використання ТЗН; види самостійної творчої роботи учнів; методи та засоби перевірки знань, умінь і навичок учнів; розрахунок часу на кожний вид роботи на уроці. Проведення внутрікомбінатівського контролю, який здійснювали директор і його заступник, забезпечувало чітке виконання викладачами та майстрами навчальних планів і програм; дотримання високої якості й методичного рівня проведення занять; додержання єдиних педагогічних вимог до вихованців [7].

Вилучення проведення поганих низькоякісних занять у МНВК області забезпечувалося завдяки попередньому контролю. Так, адміністрація комбінату, керівники методичних секцій МНВК Київського району м. Донецька брали активну участь у підготовці занять: обговорювали з учителем або майстром план уроку, його оснащення, перевіряли теоретичну і практичну

готовність учителя до уроку, переглядали навчальну документацію [10].

Ефективність продуктивної праці учнів у комбінатах значно залежала від її правильного нормування. Саме тому старшокласники, наприклад, Сніжнянського МНВК вивчали тему “Технічне нормування”. Після цього самостійно розраховували норми часу на окремі операції, користуючись технологічними картками з пропущеними даними, визначали час виготовлення всього виробу з урахуванням поправочних коефіцієнтів. Поряд з цим, з метою удосконалення планування, використання навчального часу, вчителі застосовували метод хронометражу з наступним складанням хронокарт, в яких вказували методи і види роботи на занятті та дозування навчального часу [7].

З метою підвищення відповідальності учнів за виконану роботу та її наближення до реальних виробничих взаємовідносин у МНВК діяло учнівське самоврядування. Завдяки йому у МНВК м. Сніжне учні залучалися до розробки правил внутрішнього розпорядку, впорядкування приміщень комбінату, контролювали виконання виробничих замовлень, залучалися до організації місячників професій, виставок технічної творчості, конкурсів “Кращий за професією” та ін. [6, 26].

Саме дотримання перелічених вимог при організації продуктивної праці сприяло виготовленню продукції на замовлення на госпрозрахунковій основі. Так, лише учнями МНВК Ворошиловського району м. Донецька протягом 1981/82 н. р. було виготовлено продукції на суму 479000 крб. На замовлення Донецького політехнічного інституту та дитячих установ міста швацьким цехом було перероблено 15396 м білизняної бязі на виготовлення наволочок, підодіяльників, простирادل та ін. продукції. Виготовлення шпильок, перехідних втулок, гайок, гвинтів, плашкотримачів учнями токарному цеху дало можливість заробити 78000 крб. Електрики заробили 12900 крб., ремонтуючи та збираючи магнітні пускачі, заправляючи патрони для ілюмінації. Крім того, під керівництвом майстрів виробничого навчання МНВК учнями було створено багато приладів, наочності, роздаткового матеріалу [11].

Однак, у деяких комбінатах області їх діяльність мала ряд ускладнень, які були пов’язані з недостатньою увагою забезпеченню майстерень навчально-методичною літературою по обробці матеріалів; невідповідністю замовлень вимогам навчальних програм; випадками незабезпечення майстерень матеріалами;

забезпеченням майстерень комбінату застарілим обладнанням; відсутністю замовлень на виготовлення продукції з боку підприємств; відсутністю науково обґрунтованих норм виробітку для старшокласників; відсутністю нормативних документів, які регламентували економічні відносини МНВК з підприємствами [8; 9; 12].

Але кількість МНВК весь час збільшувалася, що призвело до переведення трудового навчання на їх навчально-виробничу базу. Так, у 1982 році 61% учнів IX, X класів шкіл області проходили трудове навчання саме на їх навчально-виробничій базі (33402 учня із 55123). Поряд з цим, увагу слід звернути на те, що особливістю регіональної освіти області була значна різниця між кількістю міських і сільських шкіл – 77% і 23% відповідно. При цьому, лише 12% сільських шкіл мали можливість організувати трудове навчання на базі МНВК [13]. Тобто, організація трудового навчання і відповідно продуктивної праці на базі МНВК в області залишалася пріоритетом міських шкіл, які були оточені значною кількістю різнопрофільних промислових підприємств і мали можливість встановлювати з ними відповідні договірні відносини.

Висновки. Таким чином, організаційно-педагогічні умови реалізації принципу ПНПП на базі МНВК можливо розділити на зовнішні і внутрішні. До зовнішніх умов слід віднести увагу з боку держави до вирішення питань своєчасної допрофесійної (професійної) підготовки учнів, з урахуванням того, що вони будуть повнолітніми на час закінчення старшої школи; вирішення питань формування необхідних початкових трудових вмінь і навиків в учнів неповної школи під час їх обов’язкової трудової підготовки; розробку багатоваріантних навчальних планів і програм з профільної і професійної підготовки; координованість дій органів місцевої влади, підприємств міста і загальноосвітніх навчальних закладів у вирішенні питань підготовки старшокласників до трудової діяльності; розробку науково-обґрунтованих норм виробітку для старшокласників; встановлення пільгових ставок податків на продукцію, виготовлену учнівськими навчально-виробничими об’єднаннями; дотримання базовими підприємствами умов договорів стосовно забезпечення МНВК замовленнями та матеріалами, здійснення контролю технології виробництва і якості готової продукції.

При цьому, організація навчально-виробничого процесу має підпорядковуватися наступним внутрішнім організаційно-педагогічним вимогам:

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПОЄДНАННЯ НАВЧАННЯ З ПРОДУКТИВНОЮ ПРАЦЕЮ НА БАЗІ
МІЖШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ КОМБІНАТІВ (МНВК) ВПРОДОВЖ 70 РОКІВ ХХ ст.
(на досвіді роботи МНВК Донецької області)**

- удосконалення керівництва за організацією навчально-виробничого процесу виробничими майстрами і адміністрацією МНВК;
- використання передових методів праці і доцільних форм її організації;
- послідовне ускладнення трудових операцій у взаємозв'язку з викладанням основ наук;
- організація роботи учнів відповідно затвердженого плану виготовлення продукції на замовлення;
- ознайомлення учнів з економічними показниками навчальної праці;
- створення навчально-матеріальної бази і обладнання робочих місць учнів відповідно їх віковим особливостям;
- дія органів учнівського самоврядування і залучення учнів до нормування праці і оцінки якості виробів;
- відповідність об'єктів праці вимогам навчальних програм і виробничо-технічним можливостям цехів, застосування елементів технічної творчості при їх виготовленні.

1. Сидоренко В. Нове бачення освітньої галузі "Технологія" в державному стандарті загальної середньої освіти / В. Сидоренко // Освіта. – 2003. – 26 березня.

2. Вербицький В. Трудове виховання шлях до формування особистості / В. Вербицький // Рідна школа. – 2008. – липень-серпень. – С. 8 – 9.

3. Концепція профільного навчання в старшій школі // Освіта України. – 2003. – 10 червня. – №42 – 43.

4. Про досвід організації і роботи міжшкільного центру трудового навчання і профорієнтації старшокласників середніх шкіл у м. Сніжному Донецької області // Зб.

наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР. – 1973. – № 23. – С. 3 – 7.

5. Документы по улучшения трудового и производственного обучения, укрепления материальной базы ученических производственных бригад и школьных лесничеств по области. – ГАДО, ф. 2852, оп. 2, дело 950, 25 листов.

6. Кілессо В.Ф. Комбінат трудового навчання / Кілессо В.Ф., Хілько Т.В., Сліпенко Л.Б. – К.: Радянська школа, 1976. – 57 с.

7. Магдєєв В.М. З досвіду впровадження НОП у навчально-виховних процес / В.М. Магдєєв // Радянська школа. – 1978. – № 1. – С. 75 – 81.

8. Кузьменко Е. Рабочие профессии старшеклассников / Е. Кузьменко // Социалистический Донбасс – 1979. – 11 мая.

9. Столяров Н. Школа профессий: день за днем / Н. Столяров // Комсомолец Донбасса – 1979. – 28 января.

10. Сайко А.Т. Річний план роботи міжшкільного навчально-виробничого комбінату / А.Т. Сайко // Радянська школа. – 1976. – № 9. – С. 86 – 88.

11. Документы облоно о работе учреждений народного образования г. Донецка (приказы, акты, справки, предложения и др.). – ГАДО, ф. 2852, оп. 2, дело 1823, 114 листов.

12. Воловненко В. Урок труда / В. Воловненко // Комсомолец Донбасса – 1979. – 12 октября.

13. Сведения облоно и горрайоно о преподавании иностранного языка, школах и классах продленного дня, школьных библиотеках, трудовом обучении учащихся в общеобразовательных школах на начало 1982/83 учебного года. – ГАДО, ф. 2852, оп. 2, дело 1801, 158 листов.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2009

a b c d a b c d a b c d a b c d a b c d b

"Îîâ îăðëèà, ñîîÿ÷îâ Îïëðàââ,
×àñòî÷îâ Âêðàçîè, ð³âîèé êðàé.
Ôàé ëóîà îðî ðàââ âñîâè ñëàââ,
Â³÷îî áóâü, êðàñîóéñü³ çðîñòàé".

â³ðø³ Âîàðîèë³é Èèðîðàâé
îóçèèà Îèðàéèà Ñàâ÷âîèà
"Â³÷îî áóâü, êðàñîóéñü, Îïëðàâîî..."

a b c d a b c d a b c d a b c d a b c d b